

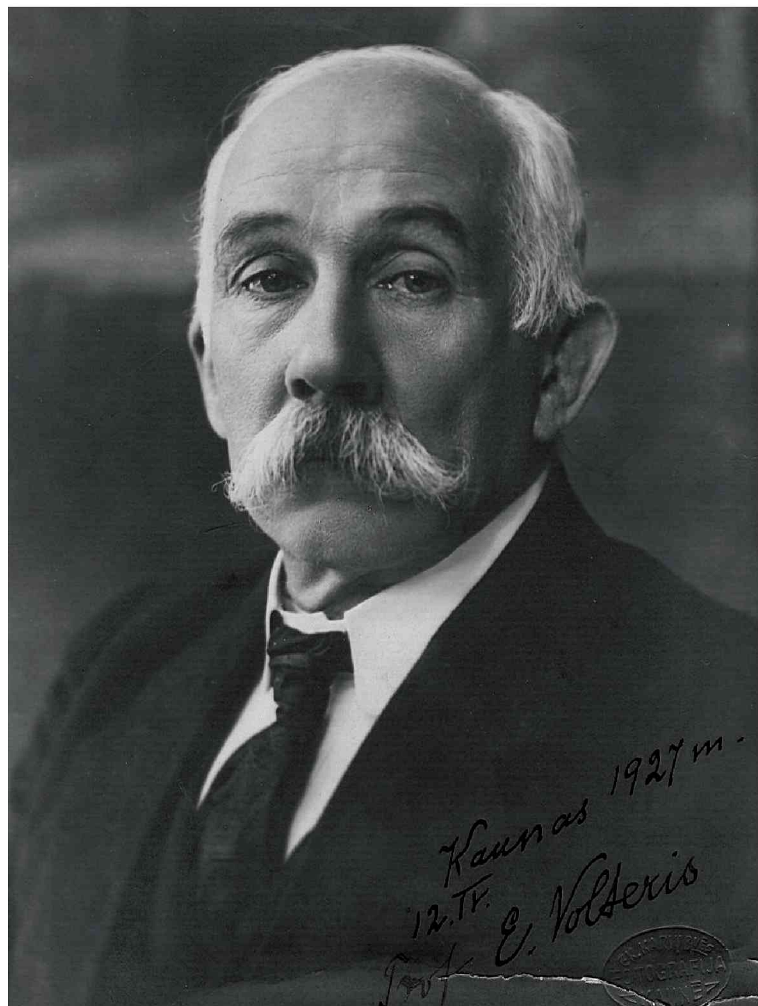
rugsėjis • 2016 – Bibliotekų metai

tarpKNYGŲ

LIETUVOS NACIONALINĖ BIBLIOTEKA

EDUARDAS VOLTERIS IR LIETUVOS NACIONALINĖS BIBLIOTEKOS PRADŽIA

Dr. Kęstutis Raškauskas
Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Informacijos mokslų departamento Lituanistikos tyrimų skyriaus
vyriausiasis metodininkas-tyrėjas

VOLTERIS IR DVI LIETUVOS NACIONALINĖS BIBLIOTEKOS PRADŽIOS

Pagal oficialią versiją[1] Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos pirmtakas buvo Lietuvos centrinis knygynas, Vilniaus viešosios bibliotekos patalpose pradėjęs veikti 1919 m. vasario 1 d. Jis buvo pavaldus Laikinosios Lietuvos revoliucinės vyriausybės Švietimo liaudies komisariatui, kuriam vadovavo Vaclovas Biržiška[2]. Po rusų evakuacijos pratuštėjusią (iki karo joje buvo apie 260 000 tomų) ir okupacijos metais visuomenei uždarytą biblioteką 1918 m. gruodžio 24 d. vokiečių valdžia perdavė lietuvių valdžios atstovams, kurie jos tvarkymą patikėjo Vilniaus evangelikų reformatų parapijos kunigui Jonui Šepečiui (1867–1941). 1919 m. sausio 5 d. Vilnių užėmė bolševikų kariuomenė. Keliasdešimt lietuvių inteligentų nusprendė nesitraukti iš Vilniaus ir bendradarbiauti su komunistų valdžia. Šiam apsisprendimui pritarė į Kauną pasitraukusi Lietuvos valdžia, o Lietuvos komunistų partija jiems pavedė tvarkyti kultūrinės veiklos sferą sparčiai besiplečiančioje Lietuvos Tarybų Respublikos teritorijoje[3]. J. Šepetys, kuris taip pat liko Vilniuje, nebuvo bibliotekininkas, ir tik dalį laiko galėjo skirti bibliotekai tvarkyti. Dėl to V. Biržiška 1919 m. sausio 30 d. bibliotekos vedėju patvirtino Eduardą Volterį (1856–1941), o J. Šepetį paliko jo pavaduotoju. E. Volteris tuo metu oficialiai dirbo Rusijos mokslų akademijos bibliotekos Slavų literatūros skyriaus vedėju ir buvo užstrigęs Vilniuje dėl sumaišties, kilusios vokiečių okupuotose teritorijose po Vokietijos kapituliacijos. Jis 1918 m. lapkritį išvyko į Vokietiją ir Austriją-Vengriją rinkti knygų bibliotekoje steigiamam Lenkų literatūros skyriui[4]. Lietuvos komunistams E. Volterio profesionalumas ir patikimumas nekėlė klausimų, nes jis buvo bibliotekininkystės teoretikas ir praktikas, be to, atvykęs iš revoliucinio Petrogrado. Lietuvos centrinį knygyną, kaip bolševikinės valdžios kūrinį, ištiko jos likimas – du mėnesius jis buvo tvarkomas, perkamos ir dovanai gaunamos naujos knygos, o skaitytojai buvo aptarnaujami tik mėnesį. Bolševikus pakeitusi Lenkijos valdžia 1919 m. gegužės 7 d. jį uždarė, tęsė tvarkymo darbus ir rugpjūčio 28 d. vėl atidarė kaip Stepono Batoro universiteto biblioteką, atliekančią ir viešosios bibliotekos funkcijas[5].

E. Volteris, uždarius biblioteką, liko be darbo. Persikelti į Kauną jį pakvietė Prezidentas Antanas Smetona. Liepos pabaigoje E. Volteris išvažiavo į Kauną ir rugsėjo 1 d. padavė švietimo ministrui prašymą dirbti Valstybiniame centriniame knygyne. Rugsėjo 9 d. jis buvo patvirtintas šio knygyno vedėju[6] ir, padedamas gimnazisto Valerijono Drevinskio, pradėjo keturis mėnesius trukusius parengiamuosius darbus. Per tą laiką dviejuose būsimų Seimo rūmų aukštuose ir priestate buvo sukaupta 18 329 knygų[7]. 1919 m. gruodžio 20 d. Ministrų kabinetas konstatavo, kad knygynas „yra prie Švietimo Ministerijos“[8], ir tai buvo laikoma jo oficialia įsteigimo data.

> „E. Volteris, sulaukęs 63 metų, pradėjo naują gyvenimo etapą – ėmėsi kurti nacionalinę biblioteką, pradėjo vadovauti Kauno miesto muziejui ir buvo vienas pagrindinių Lietuvos universiteto steigėjų.

Pagal oficialią Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos istorijos versiją Lietuvos centrinis knygynas ir Valstybinis centrinis knygynas yra traktuojami kaip atskiri Nacionalinės bibliotekos steigimo etapai. Tai, kad juos įkūrė dvi tarpusavyje kariaujančios valstybės, nelaikoma prieštaravimu. Tokia tęstinumo samprata atsirado 1949 metais, minint bibliotekos 30-metį. Tiesa, kiek pavė-

Savo namuose Kaune prie fonografo. 1936 m.

luotai – tik tų metų gruodį – spaudoje pasirodė žinutės, kad tuometę Lietuvos TSR centrinę valstybinę biblioteką įkūrė tarybinė vyriausybė[9]. Išskirčiau pora galimų šios falsifikacijos atsiradimo priežasčių. Pirma, centrinė biblioteka atrodytų garbingiau, jei ją būtų įkūrusi tarybų valdžia. Antra, jau tuo metu reikšta idėja, kad centrinė biblioteka turi būti Vilniuje, arba, blogiausiu atveju, turi būti dvi centrinės bibliotekos. Bibliotekos „gimimo" vieta paskelbus Vilnių, atsirado papildomas argumentas jai grįžti į savo lopšį. E. Volteris neįžvelgė jokio tęstinumo tarp šių bibliotekų[10], bet jo vadovavimas abiem bibliotekoms šios stalinistinės manipuliacijos kontekste taip pat buvo svarbus faktorius. Ši manipuliacija reiškė ir tai, jog keliems mėnesiams įžengta į Vilniaus universiteto bibliotekos, kurios dabartinėse patalpose veikė Vilniaus viešoji biblioteka (1867–1915) ir Lietuvos centrinis knygynas (1919), istoriją. Nei tarnybinių, nei viešų protestų Vilniaus universiteto vadovybė nereiškė, matyt, nuspręsta tokias pretenzijas tiesiog nutylėti – šios bibliotekos apžvalgose Lietuvos centrinio knygyno epizodas neminėtas.

E. VOLTERIS IR LIETUVIŲ *GENTIS*

E. Volteris pritapo prie visų valdžių, ir šį pritapimą ženklina keli šimtai (dažniausiai apologetinių ir neprobleminių) straipsnių apie jį, pasirodžiusių per daugiau nei šimtmetį[11]. Kai 1919 m. pavasarį Vinco Kapsuko vyriausybės „pakeleiviai" lietuvių inteligentai pasitraukė į Kauną ir įsitraukė į kitokios Lietuvos statybą, tai nesukėlė visuomeninio rezonanso, nes jų darbas bolševikinėse struktūrose matytas kaip Vilniaus lietuvybės puoselėjimas. Latvijoje gimęs E. Volteris buvo kitas atvejis – jis į Kauną atvyko kaip ilgametis keleto lietuvių inteligentų bičiulis, nusipelnęs lituanistas ir bibliotekininkystės profesionalas, kurį aplinkybės privertė dirbti ir V. Kapsuko valdžiai. E. Volteris, sulaukęs 63 metų, pradėjo naują gyvenimo etapą – ėmėsi kurti nacionalinę biblioteką, pradėjo vadovauti Kauno miesto muziejui ir buvo vienas pagrindinių Lietuvos universiteto steigėjų. Tai buvo esminės sritys, leidusios Volterių šeimai iš naujo atsistoti ant kojų (visas turtas liko Petrograde) ir palikti žymę lietuvių kultūroje.

Ankstesnės E. Volterio lituanistinės veiklos, nestokojusios kontroversiškumo, pėdsakai liko nugulę Rusijos archyvuose, o Lietuvoje (taip pat ir sovietinėje) norėta prisiminti tik pozityviąją veiklos pusę. Apie 1938 m. E. Volteris tikriausiai davė interviu Juozui Girdvainiui, rengusiam studiją apie jį[12], ir atvirai papasakojo apie savo identiteto tapsmą. Iki tol laikęs save vokiečiu, latviu tapo vedamas finansinių sumetimų – tai buvo sąlyga 1884 m. gauti didelę valstybinę stipendiją, leidžiančią gyventi be buitinių rūpesčių. Valdžia ne be pagrindo tikėjosi, jog rusiškoje aplinkoje privilegijuotomis sąlygomis studijuojantys „nykstančių genčių" jaunuoliai liks už tai dėkingi. Rodosi, tuo metu lietuviškai jis mokėjo geriau nei latviškai. E. Volterio gravitacija link lietuviškos tapatybės apskritai buvo stipresnė – 1886 m. jis vedė lietuvių bajoraitę Aleksandrą Maslauskaitę, o bibliografija liudija lituanistinių interesų dominavimą.

Latviai ir lietuviai E. Volteriui tebuvo nykstančios gentys, kurių palikimą verta tirti tik dėl mokslinių interesų. Jis lėtai ir sunkiai žengė į Sankt Peterburgo akademinę bendruomenę ir viena iš sąlygų tapti baltistikos autoritetu buvo etnografinės ekspedicijos – 1882–1888 metų vasaromis jis rinko medžiagą Prūsijoje, Lietuvoje ir Latgalijoje, o šalia grynai akademinių ataskaitų nevengė (arba privalėjo rašyti) neskelbtinų siūlymų valdžiai dėl lietuvių ir latvių asimiliacijos ir integracijos metodų. Dar daugiau – E. Volteris buvo vienas pagrindinių stačiatikybės tarp latvių ir lietuvių platintojų. Jis įgyvendino Vilniaus generalgubernatoriaus Ivano Kachanovo (1884–1893) vieną iš lietuvių išlenkinimo ir asimiliacijos idėjų. Centrinėse ir vietinėse Rusijos valdžios institucijose vyravo nuomonė, jog lenkų ir žydų *tautų* bei lietuvių ir latvių *genčių* asimiliacijos ar integracijos procesas gali prasidėti tik jiems perėjus į stačiatikybę. Aukščiausiajai valdžiai generalgubernatorius 1884 m. siūlė ne tik panaikinti lietuvių spaudos draudimą, bet ir tose stačiatikių parapijose, kuriose gyvena lietuvių katalikų, pamaldas laikyti ir lietuvių kalba – daryta prielaida, jog tai gali patraukti lietuvius lankytis stačiatikių pamaldose. 1887 m. E. Volteris ėmėsi iniciatyvos išleisti lietuvišką stačiatikių liturgijos vadovėlį kirilikos rašmenimis. Vadovėlis turėjo būti išplatintas Paberžės stačiatikių parapijoje, kuri matyta kaip paribio tramplynas plėsti stačiatikybę lietuvių teritorijoje. Vertimas buvo atliktas, bet vadovėlis nepasirodė – Ministrų kabinetas nusprendė, jog I. Kachanovo pasiūlyta taktika kelia pavojų nusistovėjusiai rusifikacijos strategijai[13].

E. VOLTERIS IR LIETUVIŲ *TAUTA*

J. Girdvainis spėja, jog 1888 m. E. Volterio laikysena dėl lietuvių tautinio atgimimo pasikeitė[14]. Iš tiesų liudijimų apie tai netrūksta. Volterių butas tapo Sankt Peterburgo lietuvių inteligentų šeštadieninių susitikimų vieta – kiekvieną savaitgalį susirinkdavo 25–30 žmonių. Daugumą lankytojų traukė galimybė susipažinti su draudžiama lietuviška spauda. E. Volterio pagrindinė darbovietė buvo Mokslų akademijos biblioteka, kur 1894 m. jis tapo Slavų literatūros skyriaus vedėju.

> „Volterių butas tapo Sankt Peterburgo lietuvių inteligentų šeštadieninių susitikimų vieta – kiekvieną savaitgalį susirinkdavo 25–30 žmonių.

E. Volteris įtikino bibliotekos vadovybę kaupti nelegalią lietuvišką spaudą ir laisvai ją parsinešdavo namo[15]. Jį erzino cenzorių mėginimai stabdyti senųjų lietuviškų tekstų leidimą akademiniais tikslais. Norint įveikti jų pasipriešinimą, tekdavo pasitelkti akademinius autoritetus[16]. Nepritarimą sustabarėjusiai rusifikacijos pozicijai bei užuojautą knygnešiams E. Volteris reiškė ir spaudoje[17]. Be to, Volterių šeima Peterburge padėdavo lietuvių inteligentams, atsidūrusiems nepritekliuje ar papuolusiems į valdžios nemalonę[18].

Galima daryti prielaidą, jog tapimas savu žmogumi tarp lietuvių nereiškė tapatinimosi su politinėmis lietuvių atgimimo idėjomis. E. Volteris ir toliau buvo nepolitizuotos lietuviškos kultūros, laisvai besiskleidžiančios tarp kitų imperijos tautų, šalininkas. Kitaip tariant, jis buvo integracinės Rusijos pakraščių tautų strategijos šalininkas. Veikla, kuria jis patraukė lietuvių inteligentiją, buvo nukreipta prieš efektyvumą praradusią represinę valdžios politiką dėl lietuvių kultūros sklaidos. Bet tai toli gražu nereiškė jo opozicijos valstybinei santvarkai ir imperijos integralumui. Jis buvo įaugęs į rusišką akademinę terpę, joje buvo savas žmogus, nekvestionavo patvaldystės principų, tad neatsitiktinai po spaudos draudimo panaikinimo jam buvo patikėta lietuviškų teatro pjesių cenzūra. Mėgėjiškų teatrų repertuarai visoje imperijoje buvo ypač akylai stebimi, nes bijota, kad liaudžiai artima kalba paskleis nederančios vertybės ir idėjos. E. Volteris, kuris cenzoriumi buvo vienuolika metų, turėjo laikytis griežtų normų. Sunku patikrinti, kiek tarp tuomečių lietuvių inteligentų paplitęs jo, kaip „gerojo“ cenzoriaus vaizdinys, atitinka tikrovę. Jis yra uždraudęs apie 40 kūrinių iš maždaug 300, atsiųstų jam cenzūruoti, taigi 13 procentų. Tai atitinka bendraimperinį cenzūros griežtumo vidurkį[19]. Atmestos ar griežčiau cenzūruotos buvo pjesės, kuriose jautėsi socializmo idėjos ar visuomeninės-politinės aktualijos. Galbūt šioje vietoje cenzoriaus asmeninis požiūris sutapo su reikalavimais? Vis dėlto pagal cenzūros normas įtartinos istorinės pjesės, netgi tos, kurių tikslas buvo ugdyti lietuvišką patriotizmą, E. Volterio būdavo „praleidžiamos“[20]. Gal manyta, jog nepolitizuoto nacionalizmo sklaida nekonfliktuoja su lojalumu Rusijos valstybei?

Kita sritis, kur E. Volterio ir lietuvių inteligentijos bendradarbiavimas sutvirtino abipusį pasitikėjimą, buvo institucinis lietuviško mokslo tapsmas. Jis dalyvavo planuojant Lietuvių mokslo draugijos kūrimą 1906 m., užtikrino Sankt Peterburgo profesūros paramą jos veiklai, važinėdavo į visus jos susirinkimus Vilniuje bei padovanojo per tūkstantį savo knygų[21].

Tai tik keletas pavyzdžių, liudijančių E. Volterio asmenybės ir veiklos nevienareikšmiškumą. Jis dar laukia savo biografo, kuriam teks užduotis ištirti archyvinį palikimą, išblaškytą Sankt Peterburgo, Berlyno, Vilniaus ir Kauno atminties saugyklose, bei įvertinti jo indėlį atsižvelgiant į įvairius kontekstus. Toks tyrimas leistų naujai pažvelgti į E. Volterio, kaip vieno pagrindinių Lietuvos bibliotekinės sistemos kūrėjų, veiklą. Kol kas galima apsiriboti jo, kaip Litbelo ir Lietuvos centrinių knygynų tapatumo užtikrintojo, vaidmens užginčijimu. Tai ypač svarbu dabar, artėjant Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos jubiliejui, nes iš naujo verčia kelti klausimą apie jos įkūrimo datą.

Eduardo Volterio užsienio pasas

1 *Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos istorijos apžvalga*. Prieiga per internetą: www.lnb.lt/apie-biblioteka/bendra-informacija/istorija.

2 Vilnonytė, V. *Lietuvos TSR valstybinė respublikinė biblioteka, 1919–1940*. Vilnius, 1984, p. 18.

3 Laurinavičius, Č. Tarybų valdžios epizodas // Lietuvos istorija, t. 10: Nepriklausomybė, d. 1. Vilnius, 2013, p. 129-131.

4 Girdvainis, J. Profesorius Eduardas Volteris [1939 m.] // Mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 154, b. 199, l. 50.

5 Vilnonytė, V. *Lietuvos TSR valstybinė respublikinė biblioteka, 1919–1940*. Vilnius, 1984, p. 25; [Władyczko S.], Pierwszy okres prac organizacyjnych nad odbudową Uniwersytetu Wileńskiego // Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzesznia Uniwersytetu Wileńskiego, t. 2: Dziesięciolecie 1919–29, Wilno, 1929, p. 50.

6 E. Volterio prašymas. 1919 09 01 // LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1781, l. 137; Švietimo ministerijos įsakymai. Nr. 207, 1919 09 09 // Lietuvos mokykla. 1919–1920, kn. 2, p. 387.

7 Žr. 1919 m. bibliotekos veiklos apžvalgą: Valstybės Central. Knygynas // Lietuva. 1922 01 04, p. 2-3. Į šį skaičių tikriausiai neįtraukti 1919 metais gauti privalomieji egzemplioriai.

8 Įsakymas apie Centralinį Valstybės Knygyną. 1919 12 20 // Laikinosios Vyriausybės žinios. 1920, nr. 1(19), p. 4.

9 Sinkevičius, K. Lietuvos nacionalinė biblioteka 1939–1963 metais // Bibliotekininkystė'98. Vilnius, 1999, p. 142.

10 1920 m. jis projektavo Valstybinio centrinio knygyno perkėlimą į Vilnių, bet detalizuotuose planuose nėra užuominų apie tai, kad tai bus sugrįžimas ar tęstinumo atkūrimas. Žr.: E. Volterio raštai Švietimo ministerijai. 1920 08 24 ir 1920 09 21 // LCVA, f. 1655, ap. 2, b. 3, l. 99-100 ir 94-97.

11 Kisinas, J. Prof. E. A. Volterio bibliografija // Tauta ir žodis.1928, kn. 5, p. 361-385; Bušmienė, S. *Eduardas Volteris*: biobibliografija. Vilnius, 1973; Pociūtė, A. *Volteris Eduardas*: biobibliografija [už 1973–2015 m.]. Vilnius, 2016. Prieiga per internetą: www.lnb.lt/media/public/naujienos/Eduardas_Volteris_biobibliografija.pdf.

12 Girdvainis, J. *Profesorius Eduardas Volteris* [1939 m.]. Iš jos fragmentas paskelbtas: Girdvainis, J. Prof. Ed. Volterio lituanistikos darbai // Naujoji Romuva. 1939, nr. 38, p. 679-684.

13 Girdvainis, J. *Profesorius Eduardas Volteris*, l. 32-33; Merkys, V. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798-1918 m.* Vilnius, 2006, p. 245-247; Merkys, V. *Knygnešių laikai 1864-1904*. Vilnius, 1994, p. 90-92.

14 Girdvainis, J. *Profesorius Eduardas Volteris*, l. 34.

15 Ten pat, l. 18, 41-42; Bušmienė, S. *Eduardas Volteris*..., p. 15.

16 Merkys, V. *Knygnešių laikai, 1864–1904*. Vilnius, 1994, p. 105-106.

17 Pvz., 1897 m. vienas iš pagrindinių Sankt Peterburgo dienraščių kaip dienos vedamąjį išspausdino jo straipsnį (tiesa, paslėpęs autorystę), kuriame pareikšta užuojauta „Sietyno“ draugijos bylos aukoms. Žr.: Merkys, V. *Knygnešių laikai*..., p. 125.

18 Nezabitauskis, A. Prof. Eduardas Volteris (70 m. sukaktuvių proga) // Tauta ir žodis. 1928, kn. 5, p. 351-352.

19 Avižinienė, B. Viešų lietuviškų vakarų repertuaro cenzūra XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Rusijos imperijoje // Colloquia. 2015, nr. 34, p. 53-54.

20 Ten pat, p. 58.

21 Nezabitauskis, A. Prof. Eduardas Volteris, p. 357-358; Girdvainis, J. Profesorius Eduardas Volteris, l. 44-47; Bušmienė, S. Eduardas Volteris..., p. 13.